

Şəxsiyyətin formalaşmasında ailə əsas təsiredici amil kimi**Xanım Xaqani qızı Məmmədzadə**

ADPU-nun magistrantı

E-mail: xanim_memmedzade@bk.ru**Rəyçilər:** psixol.ü.f.d., dos. L.M. Qurbanova,
psixol.ü.f.d., dos. M.S. Əliyev**Açar sözlər:** ailə, şəxsiyyət, ətraf mühit, davranış**Ключевые слова:** семья, личность, среда, поведение**Key words:** family, personality, environment, behavior

Şəxsiyyət sözünün müxtəlif mənaları mövcuddur, lakin sözün tərfi din, iman və ümumiyyətlə, düşüncə baxımından insanın mənəvi və fiziki uyğunluğunu ifadə edir. Şəxsiyyət haqqında verilən bəzi təriflər aşağıdakılardır: şəxsiyyət anlayışı obyektiv və subyektiv cəhətləri ilə insanı digərlərindən fərqləndirən bütün hiss, düşüncə, münasibət və davranış xüsusiyyətlərini bildirir. Şəxsiyyət fərdin ətraf mühitlə daimi qarşılıqlı əlaqəsi və harmoniya səyi nəticəsində formalaşır. Uşaq çalışdığı və istifadə etdiyi davranışları təkrarlayaraq öz harmoniyasını qoruyur. Şəxsiyyət fərdin fiziki, əqli, emosional və sosial xüsusiyyətlərinin məcmusudur. Bu qədər tərifdən sonra şəxsiyyəti belə təsəvvür etmək olar: insanın özünü ruhi, fiziki, cismani cəhətdən tanıması və ona aid edilən münasibətləri və vəzifələrini bu anlayışlara uyğun şəkildə yerinə yetirməsi. Bir sözlə, mənlilik və mühitlə uyğunluq, fikir və davranışlarda davamlılıqdır.

Şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən amillər.

Şəxsiyyətin inkişafına təsir edən amillərlə bağlı fikir ayrılıqları olsa da, nəzəriyyələrdə vurğulanan bu amilləri müəyyən başlıqlar altında qruplaşdırmaq olar. Şəxsiyyətə təsir edən amillər aşağıdakılardır.

- *Bioloji amillər*

1. *İrsi faktorlar - Şəxsiyyətin inkişafında irsi amil*

Şəxsiyyətin inkişafında irsi amillərin rolu kifayət qədər mürəkkəbdir. Bəzi irsi xüsusiyyətlər şəxsiyyətin formalaşmasında təsirli olur. Saç, göz və dəri rəngi kimi xüsusiyyətlər mürəkkəb və birbaşa əlaqəli ola bilər. Bundan başqa, irsi xəstəlik və ya əlillik həmin şəxsə müəyyən şəxsiyyət quruluşuna səbəb ola bilər. Tədqiqatlar göstərdi ki, böyümə və fiziki inkişaf sürəti müəyyən inkişaf dövrlərində şəxsiyyətə təsir göstərir. Bu xüsusiyyətlər yeniyetməlik dövründə əhəmiyyət qazanır (3, səh.17). Fiziki görünüş, yaraşılıqlıq, gözəllik, eybəcərlik kimi narahatlıqlardan yaranan hallar, insan yetkinləşdikdə və ya şəxsiyyətin formalaşmasında uzunmüddətli rol oynadıqda silinə bilər.

Göründüyü kimi, irsi amillər şəxsiyyətin inkişafına çox mürəkkəb təsir göstərsə də, şəxsiyyət xüsusiyyətlərini təkcə irsi faktorlarla bağlı izah etmək olmaz. Əhəmiyyətli olan bioloji-irsi faktorlarla ətraf mühit faktorlarının qarşılıqlı təsiri nəticəsində şəxsiyyətin necə formalaşdığını araşdırmaqdır (2, səh.96).

- *Fiziki quruluş*

Bəzi şəxsiyyət nəzəriyyəçiləri, cinsiyyət, yaş, inkişaf sürəti, inkişaf dövrü və fiziki quruluşla şəxsiyyət arasında əlaqə olduğunu təyin etmişlər. Şəxsiyyətin strukturları və davranış cəhətləri (gözəl və ya çirkin, sağlam və ya şikəst olmaq) şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə təsir etdiyini, gender rolunun da davranışlarına görə şəxsiyyətə təsir etdiyini vurğulayırlar.

Fiziki xüsusiyyətlərin bu və ya digər şəxsiyyət tipini inkişaf etdirdiyini iddia etmək yanlış olsa da, fiziki xüsusiyyətlərin hər birinin şəxsiyyətə təsir etdiyini inkar etmək mümkün deyil.

Əslində sağlam və güclü uşaqla letargik və ya xəstə uşaq bir-birindən fərqlidir. Eynilə, gözəl uşaqlar ətrafdakılar tərəfindən iltifat edilərək ərköyünləşdirilərkən, çirkin uşaqlar da diqqətdən kənar qala bilər. Bu, uşağın bəzi fiziki xüsusiyyətlərinin onun ətrafında gördüyü davranışlara çox təsir etdiyini göstərir.

2. Ətraf mühit faktorları

Məlumdur ki, körpəlikdən başlayaraq şəxsiyyətin inkişafına ətraf mühitin təsiri körpənin doğulması ilə təsirini xeyli artırır. Bu mühiti ailə və mədəni mühit kimi təxminən iki başlıq altında qruplaşdırmaq olar: (4, s. 119).

a. Ailə amili

Yeni doğulan körpənin ilk mühitinin valideyn və qardaşların olduğu ailə mühiti olduğunu iddia edən tədqiqatçılarla yanaşı, ilk mühitin ana bətni olduğunu iddia edən tədqiqatçılar da var. Məlum olduğu kimi, şəxsiyyətin formalaşmasında və inkişafında ailə mühiti, onun ailə üzvləri ilə münasibətləri və ailə tərbiyəsi ən mühüm faktor kimi şəxsiyyətlə bağlı nəzəri tədqiqatlar apararı müəlliflər eyni fikirdədir. Fərqli rəqurslardan eyni nəticəyə gələn bu nəzəriyyələr tədqiq edildikdə, onların bir-birindən əsas olaraq aşağıdakı məqamda fərqləndiyi görünür. Buna uyğun olaraq, bəzi nəzəriyyələr ailə mühiti kimi digər ətraf mühit faktorlarının irsi qayıdışları rədd etmədən şəxsiyyəti formalaşdırdığını iddia edərkən, digər nəzəriyyələr şəxsiyyətin inkişafında irsi xüsusiyyətlərə üstünlük verməklə ailə təsirlərini qəbul edir və ya şəxsiyyətin formalaşmasında irsiyyət faktorunu tamamilə rədd edir və eyni mühakimə ilə qarşılanır.

b. Şəxsiyyətin formalaşmasında ailə mühiti.

Şəxsiyyətin formalaşmasına insanın yetişdiyi ailə mühiti böyük təsir göstərir. Xüsusilə uşaqlıq dövründə şəxsiyyətin inkişafına əsas və ən mühüm təsir göstərən amil ailədir. Və sonra bu vəzifəni ətraf mühit və sosiallaşma prosesi öz üzərinə götürür. Fərdlərin ilkin inkişaf dövründə şəxsiyyətin formalaşma mərhələsində ana və ata mühüm rol oynayır. Uşağın doğulub böyüdüüyü ailə mühitinin, xüsusilə şəxsiyyətin formalaşmasının ilk mərhələsində bütün aspektlərdən mühüm rol oynadığı və bu təsirin yetkinlik dövründə fərdin davranışlarını formalaşdırarı şəxsi xüsusiyyətlərində özünü bürüzə verdiyi vurğulanır. Uşağın inkişafında ailənin ən təsirli dəstəkləri aşağıdakılardır:

✓ uşağın sosiallaşmasını öyrənməsi üçün qəbul edilmiş və uyğun davranış modellərini ehtiva edən model formalaşdırır,

✓ cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş davranış nümunələrinin inkişafına yol göstərir,

✓ uşağın maraq və istedadlarına uyğun olan istəklərin inkişafına kömək edir.

Şəxsiyyətin formalaşmasında ailənin rolunu araşdıraraq, aşağıdakı nəticələrə gəlmək mümkündür:

✓ şəxsiyyətin anadangəlmə bioloji və fiziki xüsusiyyətləri şəxsiyyətin formalaşması zamanı nəzərə alınmalıdır;

✓ fərd ailə tərəfindən qiymətləndirilməli və şəxsiyyət xüsusiyyətlərini inkişaf etdirəcək tamamilə konstruktiv davranışlarla əhatə olunmalıdır. Ətrafdakı hər şeyi həqiqət kimi qəbul etdiyi dövrlərdə fərd ailənin mənfi davranışlarını müsbət kimi qəbul edəcək və bu onun şəxsiyyətində iz buraxacaq.

Məqalənin aktuallığı. Şəxsiyyətin formalaşmasına ilk növbədə genetik amillər, ailə, sonra isə müvafiq olaraq məktəb, ətraf mühit, təlim-tərbiyə və digər faktorlar təsir etdiyi haqımız məlumdur. Məqalənin də aktuallığı onun məhz bu kimi vacib bir mövzuya həsr edilməsi ilə bağlıdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə şəxsiyyətin psixoloji mahiyyəti, şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən amillər, bu amillər içərisində ailənin əsas rola malik olması elmi əsaslarla təhlil edilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, eləcə də praktik psixoloqlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Məktəbliləri ailə həyatına hazırlamağın nəzəriyyəsi və təcrübəsi: Ped.elm.dok. ..dis., Bakı, 1995.
2. Ailə tərbiyyəsi: yaranması və inkişaf mərhələləri, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. Naxçıvan, Qeyrət, 2016, № 6, s. 103-105.
3. Qaralov Z.İ. Tərbiyə: prinsiplər, məzmun, metodika. I cild. Bakı, Pedaqogika, 2003.
4. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва, Педагогика, 1991.
5. Блонский П.П. Психология как наука о поведении. Москва, 1924.

X.X. Mamedzade**Семья как главный фактор формирования личности****Резюме**

Известно, что существуют некоторые факторы, влияющие на формирование личности. Человек несет некоторые генетические черты задолго до рождения. Эти характеристики включают в себя отношение родителей после рождения, воспитание (семейное окружение), школу и окружение. В результате формируются основы личности человека. Отмечено, что на формирование личности влияют сначала генетические факторы, семья, а затем, соответственно, школа, окружающая среда и другие факторы. В статье «Семья как основной фактор, влияющий на формирование личности» на научной основе анализируются психологическая природа личности, факторы, влияющие на формирование личности, и главная роль семьи среди этих факторов.

X.X. Mammedzade**Family as the main influencing factor in personality formation****Summary**

It is known that there are some factors that influence the formation of personality. An individual carries some genetic traits long before birth. These characteristics include the attitude of the parents after birth, upbringing (family environment), school and environment. As a result, the foundations of an individual's personality are formed. It is noted that the formation of personality is influenced first by genetic factors, family, and then, respectively, school, environment and other factors. The article "Family as the main factor in the formation of personality" analyzes the psychological nature of the personality, the factors influencing the formation of personality and the role of the family in these factors on a scientific basis.

Redaksiyaya daxil olub: 22.05.2023